

ΔE'DC' predstavljaće površinu petougona. Na isti način analogno slici 1 možemo dobiti površinu predstavljenu dužinom.

Na isti način svaku parcelu u obliku mnogougona možemo pretvoriti putem konstrukcije u trougao, a ovaj u duž.

Evolucija baštinskog vlasništva i ustrojstvo tapijskog sistema u Srbiji.

(Nastavak)

B. Priznanje i ograničenje prava vlasništva u ogledalu srpskog zakonodavstva.

2. Pravo vlasništvo po Srpskom Građanskom Zakoniku od 1844 godine.

Zakonodavstvo je tvorevina života, sa njim se razvija i napreduje. U svima vremenima ono je otisak svoga doba. I u svakoj društvenoj zajednici, koja je toliko uređena, da se može nazvati državom, morao se, radi održavanja reda i bezbjednosti kod pojedinih članova te zajednice, zavesti izvjestan pravni poredak, koji sadrži izvjesna pravila i propise, koji uređuju i određuju spoljne odnose ljudi među sobom i prema državi kao rezultatu tako stvarane zajednice. Da bi se pak takav poredak mogao održati, da bi njegove pravne norme, kao bitni uslov organizovane zaštite mirnih i pravičnih društvenih odnosa, bile sigurne, potrebna je organizovana zaštita jedne sile, koja je jedino mogućna i pravilna u državnoj zaštiti.

Tokom prošlog izlaganja zapazili smo,⁹⁹⁾ da se poslijeratna država u pogledu sigurnosti i održanja ovih pravnih normi, razlikuje od predratne u glavnom utvrđivanjem demokratske ideje. Sve države, i države zvane klasnim ili fašističkim, tvrde, da njihov režim počiva na geslu: „Najviša vlast dolazi iz naroda“. Ruska autokratija nazvana klasnom, i ako je potekla iz radničkog pokreta zasnovala je svoju vlast na odborima radnika i seljaka, pošto sami radnici ne predstavljaju narod u tolikoj mjeri. Musolini i Hitler o sebi tvrde, da oni stvarno predstavljaju volju naroda, a da je ta volja pređašnjim režimima i političkim strankama bila zamračena i potlačena. Danas niko ne zna gdje će se okon-

⁹⁹⁾ Geometarski Glasnik sv. 5/1936 str. 441 (Uticaj velikog Svjetskog Rata na razvoj društva...).

čati pravi razvoj države, u kojoj se stvarna vlada naroda traži na drugim putevima, a ne u reprezentativnom sistemu zasnovanom na opštem, jednakom, neposrednom i srazmjernom pravu glasa. Da li će se pokajnički vratiti uzoru anglosaksonske demokratije i njoj prilagođene francuske demokratije sprovodeći u djelo u državnoj upravi demokratske ideje na način, koji više zadovoljava nove potrebe? **Tačno je samo, da ako demokratska država potrebuje sigurne i nezavisne zakonske norme i statute u običnom smislu riječi, oni su potrebni i biće potrebni i državi sa drugim ustavom, ako se ne želi uništaj posljedica hiljadugodišnjeg kulturnog razvoja i isključenje iz zajednice kulturnih naroda.**¹⁰⁰⁾

Spomenusmo malo čas, da je zakonodavstvo tvorevina života, da se sa njim razvija i napreduje, da je u svima vremenima ono otisak svoga doba. Otuda i u novoj srpskoj državi, ukidanjem starog baštinskog sistema i stvaranjem novog društvenog poretka, stajao je problem pred našim zakonodavcem, čije je rješenje tražilo organizovanje novog baštinskog sistema u duhu novog društvenog uređenja. Jer kao najpotrebnija pravila za održanje i pravilan razvoj jedne društvene zajednice smatraju se ona, kojima država priznaje određuje i zaštićuje **pravo vlasništva** svojih građana, pa to redovno biva istaknuto i u osnovnom državnom zakonu — Ustavu, a takve odredbe kao što smo prošli put vidjeli sadrže svi Ustavi, koje je Srbija imala od oslobođenja do konačnog ujedinjenja sa Hrvatima i Slovencima, pa i današnji Ustav naše Kraljevine.¹⁰¹⁾

Problem, dakle, koji je naš zakonodavac imao da riješi bio je veoma težak. Vidjeli smo ih prošlih izlaganja, da se na zapadu, specijalno u Francuskoj, ukidanjem feudalnog poretka, sistem privatnog vlasništva nametao sam sobom diktovan razvojem privrednih i društvenih sila. Vlasništvo je, dakle, u Francuskoj imalo da bude — apsolutno i slobodno. „Nezavisnost zemlje je najviši princip; revolucionari iz toga izvedoše sve posljedice i ukinuše sva ograničavanja, koja su u starom režimu ograničavala vlast gospodara nad dobrima“. Princip lične slobode, veže pred sebe

¹⁰⁰⁾ U red transformativnih pojava, koje pravo kao osobiti socijalan fenomen sadrži u sebi, može se kao prilog ovome ubrojiti i novi *sovjetski Ustav* čiji je nacrt štampa objavila prošle godine, a prije kratkog vremena VIII. izvanredni kongres Sovjeta Sovjetske Rusije, dao mu je zakonsko obilježje.

¹⁰¹⁾ V. Geometarski Glasnik, sv. 5/1936. str. 447 („Ustavne odredbe“).

i slobodu zemlje, koja ima da bude slobodno vlasništvo, slobodnih ljudi, na kojoj oni stanuju, žive, rade i umiru. „Le territoire de France dans tout son étendue, est libre comme les personnes qui l'habitent“; počinje sa ovom klasičnom formulom „Code rural“ od 1791 godine, koji je imao da raspravi baštinske i agrarne odnose Francuske.

Na materiju baštinskog vlasništva, kao i na cio Građanski Zakonik, imali su osim ovoga gore spomenutog veliki uticaj filozofija XVII. vijeka, osobito škola prirodnog prava.¹⁰²⁾ Ideje Kanta i Francuske Revolucije imale su velikog uticaja na Austrijski Građanski zakonik, a preko ovoga našle svoga odraza i u srpskom Građanskom Zakoniku. Učenje Montesquien a i Kanta o podjeli državne vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku postalo je svojina cijelog kulturnog svijeta i ušlo u sve ustave izdate poslije Francuske Revolucije. A za dogmatiku prirodnog prava i vlasništvo nije bilo ništa drugo nego posljedica iične slobode, tako da se pojam vlasništva dat od škole, prirodnog prava slaže potpuno sa težnjama trećeg staleža, specijalno seljaka koji su htjeli da se oslobode svih feudalnih tereta. Sve je to sprovedeno kroz revolucionarno zakonodavstvo u Francuskoj još Code civil-a od 1804 godine. Ne ulazeći u dublje razmatranje ovoga shvatanja možemo zaključiti, da je sasvim razumljiv što je vlasništvo u austrijskom i našem Građanskom Zakoniku po svome pojmu moralo biti neograničeno, što je vlasništvo i vlasnička vlast u načelu slobodna od ograničavanja i smetnje, te se ova ideja slobode imala značaja ne samo u oblasti urođenih prava¹⁰³⁾ (u koja dolazi u pravo vlasništva) već ta osnovna misao važi i u oblasti stečenih pravâ i pribavljanja prava, pa je stoga svako sposoban za pribavljanje prava i po §-u 212. Građ. Zak. i ovlašten da pribavi vlasništvo na svima stvarima. — Čitav onaj novi društveni poredak, stvoren djelima Velike Franbuske Revolucije, kao i teorija vlasništva škole prirodnog prava, imali su velikog uticaja na stvaranje zakonodavstva i novog pravnog po-

¹⁰²⁾ S. Jovanović: Političke i Pravne Rasprave, 1908 Beograd, str. 70 i sl.

¹⁰³⁾ „Urođena prava“ (angeborene Rechte) su u tijesnoj vezi sa osnovnom doktrinom škole prirodnog prava. Čovek ima izvjesna „urođena prava“, koja imaju svoj korijen u biću čovjeka, koja se kao opšte poznata i ne moraju dokazivati. Rezultat takvog shvatanja jeste odredba §-a 17. Građ. Zak. — „svaki čovjek smatra se kao lice i kao takovo ima prirodna sebi svojstvena prava, koja se nikom ne ukidaju“. To isto rezonovanje primjenjeno je i u pogledu vlasništva.

retka u čemu su našli svoga izraza poglavito francuska austrijska, i pruska kodifikacija.

Kao što smo iz prošlog izlaganja videli, moderno shvatanje prava vlasništva počinje u Srbiji od osnovnih odredaba o vlasništvu u Ustavu od 1835 godine, koji je redigovan po ugledu na francuske konstitucije.

Srpski Građanski Zakonik od 1844 godine nije popustio, a da u svojim opštim odredbama kao i u najvećem dijelu u pogledu vlasništva („o **pravima stvarnim**“), ne prenese odredbe i maksime o vlasništvu, koje su već primjenjene u evropskim državama, a naročito u austrijskom zakonodavstvu. Ovdje je u glavnom recipiran Opšti Austrijski Građanski Zakonik od 1811 godine¹⁰⁴). Važnih ostupanja od austrijskog prava ima samo u nasljednom pravu. Prema tome baštinski sistem Srpskog Građanskog Zakonika od 1844 godine jeste u stvari Austrijski.

Prema tome je izvornik Srpskog Građanskog zakonika jedna od tri kodifikacije u početku XIX vijeka: Prusko opšte Zemaljsko Pravo (1794), Napoleonov Zakonik i Opšti Austrijski Građanski Zakonik. Dvije od ove tri velike kodifikacije su germanskog porekla.

U vezi s tim da ukratko pregledamo sada opšte odredbe i maksime o vlasništvu primjenjene našim Građanskim Zakonikom.

U § 197. Građanski Zakonik priznaje, upravo određuje, da prava na stvari mogu biti samo ona, koja se „na stvar odnose“, pa ta prava naziva čisto stvarnim, u koja ubraja: pravo baštinsko (sopstvenosti), pravo zaloge i službenosti, pravo državine i nasljedstvo, koje se po svojoj formi ne bi moglo ubrajati u stvarna prava, pošto je ono jedno osobeno pravo, sa ličnim i imovinskim primjesama uslovljeno smrću jednog lica (§ 394).

Među najvažnija i osnovna stvarna prava i Srpski Građanski Zakonik stavlja pravo vlasništva („pravo sopstvenosti“, „naročito pravo baštinsko“), te ga §§ 211. i 216. definiše ovim riječima:

„**Sve stvari dobra i prava**, koja Srbinu pripada, jesu njegova **svojina ili sopstvenost**, koje će reći, da je svaki Srbin **savršeni gospodar** od svojih dobara, tako da je on **vlastan**, ova po svojoj volji **uživati**, s njima po **volji raspolagati** i svakoga **otuda isključiti**, naravno po propisu zakona“.

¹⁰⁴) Ž. Perić „Privatno pravo“, Beograd 1912, str. 73 i sl. —
Dr. L. Marković: „Građansko pravo“, Beograd 1912. —

A § 216 pak, kaže: „Ko je gospodar od stvari kakove, taj ima pravo i **upotrebiti, i uživati je i svaku polzu od nje vući**; i po svojoj volji neupotrebiti, neuživati, sa svim ili od časti na drugoga prenijeti. Ko je tome protivan, ili ko to sebi prisvaja, mora dokaza imati, ili u zakonu ili u izjašnjenoj volji gospodara“. (Uporediti §§ 22 i 23).

Dalje § 213 ponavlja, da je „svaki Srbin od svoga dobra (mala) **savršeni gospodar, ili pravi baštinik**, u kom se **zakonom obezbeđuje i zaštićava**“. K ovom ide i odluka Kasacionog Suda od 15. II. 1888 godine: „Svako ko ima kakvo pravo može ga po volji upotrebiti ili ne, niti ga sem njega može zato ko drugi upotrebiti“.¹⁰⁵⁾

Čl. 831. Crnogorskog Opšteg Imovinskog Zakona od 1888—1898, veli: „**Vlastina** je, po svome sadržaju, **pravo najprostranije vlasti**, koju zakon nad nekom stvarju priznaje. Kogod to pravo ima (koje mnogi i svojinom nazivaju) biva vlasnik“.¹⁰⁶⁾ A i čl. 94. veli se opet: „Osem stegâ, koje su samim zakonom postavljene, uzimlje se da je **svačija vlastina potpuna i slobodna**“.

U vezi sa ovim definicijama, citiraćemo nekoliko definicija o vlasništvu iz evropskog zakonodavstva:

Francuska definicija vlasništva, čl. 544, glasi: Svojina je pravo uživati i raspolagati stvarima na najpotrebnije način, pod pretpostavkom, da ta upotreba nije zabranjena zakonima ili uredbama“.¹⁰⁷⁾

Njemački Građanski Zakonik od 1896 godine u § 408, kaže: „Vlasnik jedne stvari može, u koliko tome ne stoje na suprot zakon ili prava trećih lica, raspolagati sa stvari po svojoj volji i druge od svakog uticaja isključiti“.¹⁰⁸⁾

Švajcarski Građanski Zakonik od 1907 godine u čl. 641 naređuje: „Vlasnik jedne stvari može u granicama pravnog poretka raspolagati njome po svojoj volji.“

Opšti Austrijski Građanski Zakonik u § 354, veli:¹⁰⁹⁾ „Vla-

¹⁰⁵⁾ Uporediti ovdje čl. 93. Crnogor. Opšteg Imov. Zakonika.

¹⁰⁶⁾ Crnogorski Opšti Imovinski Zakonik od 1888—1898 opet u čl. 16 veli: „Svačije je imanje *sveto i neprikosnoveno*“. Izuzetak je veli u slučaju „zamañnije javne (narodne) potrebe“ i to uz potpunu naknadu vrednosti ustupljene imovine.

¹⁰⁷⁾ Dr Drag. Arandelović: „Opšti Austrijski Građanski Zakonik“.

¹⁰⁸⁾ Ibid;

¹⁰⁹⁾ Ovdje § 354 u vezi sa § 362, navodi: „Eigentum (Eigentumsrecht)

sništvo je vlast raditi po volji sa suštinom i koristima stvari kakove i svakoga moga isključiti od toga“.

Ove definicije vlasništva nisu ništa drugo nego parafraza definicije vlasništva u rimskom pravu: **dominium est jus utendi, fruendi et abutendi quatenus juris patitur.**¹¹⁰⁾ Uvedena je prvo pravna sloboda, **jus utendi** — pravo istu uživati i od nje vući korist, čije granice određuje opšti interes, pa je po tome onda zajamčena i ekonomska sloboda: **sopstvenik može da obrađuje slobodno svoju zemlju, da sam određuje šta će proizvoditi.**

Na osnovu gornjeg izlaganja možemo konačno zaključiti da vlasništvo sadrži u sebi dva elementa: jedan privatno pravni, koji se obično zove individualistički; drugi javno-pravni ili socijalno politički. Prvi je vlast subjektova da potpuno raspolaze svojom stvari, a drugi element čine ograničenja, da se sopstvenikova vlast raspolaganja ne bi se sukobila sa potrebama cjeline, društva i društvenog poretka, i time stvaralo stanje destruktivnosti u društvu, koje bi smetalo njegovom razvitku i, zbog toga izazvalo društvene potrese. Jer interesi sopstvenika jedne vrste mogu jednostranim razvijanjem, da se sukobe sa opštim interesima, da dudu od štete po cjelinu, šta više da postanu i opasnost po društveni poredak. Vlasništvo se mora dovoditi u sklad sa tim opštim interesima, mora se potčiniti svima u tom slučaju, tako da ne samo ne bude od opasnosti po društvo, nego da ne bude ni smetnja njegovom razvitku i progresu.

Ona zavisnost vlasništva od promjena kulturni odnošaja u opšte u društvu, iz kojih se odnošaja skristalizava, sporije ili brže, ono šta zovemo pravnom sviješću društvenom, čini da kažemo, da svaka kulturna epoha, svaki period u razvitku društva, koje se kao i svako socijalno tijelo organski razvija, ima svoj oblik vlasništva, svoj vlasnički poredak, koji tome odgovara. To

ist die durch das objektive Recht gewährte und durch dasselbe begrenzte rechtliche möglichkeit relativ volster, unmitelbarer Herrschaft über eine körperliche Sache“. — Slično tome Krainz-Pfaff (System der österreich allgemeine Privatrechtes), str. 542: „Eigentumsrecht ist die totale rechtliche illacht rübe eine (körperliche) Sache“. Dr. Emil Pfersche (Grundriss des Sacheurecht 1911 str. 14): „Im Sacheureht bedeutet Eigentum das Rechtsverhältniss. das einer Person principiell die unbeschränkte Verfügung über körperliche Sache unter Ausschluss jeder Aueren Person gewährleistet“.

¹¹⁰⁾ Emile de Laveleye: „De la propriété et de ses formes primitives“.

se vrlo dobro ogleda kroz naša dosadašnja izlaganja na transformaciji vlasničkog poretka.

Na redu je sada, da kašemo nekoliko riječi o baštinsko-agrarnim odnosima, koji su nastali stvaranjem novog baštinskog sistema u Srbiji.

C. Baštinsko-agrarni odnosi u novoj srpskoj državi: prelazno doba od 189 (Đulhanski hatišerif) do danas.

Uvencem feudalizma u Evropi i stvaranjem individualnog vlasništva, postalo je seljaštvo slobodno, a i zemlja na kojoj je to seljaštvo živjelo, došla je postepeno u promet, makar da su u mnogim zemljama veleposjedi i dalje ostali. Individualizacija zemljišnog posjeda i vlasništva posljedica je individualizacije u proizvodnji u opšte, tj. subjektivne i objektivne diobe rada, koja je dobila svoju konačnu formu u specijalizaciji pojedinca i u standardizaciji proizvoda.

Izvjescni koraci u pravcu oslobođenja seljaka činjeni su u Italiji još u XIII vijeku (u Bolonji početkom 1256 god.); u Francuskoj takode u XIII vijeku (1298) postepeno dok Velika Revolucija nije uništila i posljednje ostatke feudalizma tj. poluropstva u kome se nalazilo samo još nekoliko hiljada zemljoradnika. U Engleskoj je emancipacija seljaka počela u XIV vijeku. U Njemačkoj je pod uticajem ideja Velike Revolucije i Napoleonove vlade provedeno u toku prve polovine XIX vijeka najprije lično oslobođenje seljaka, a potom i privredno. U Austrougarskoj je na oslobođenju seljaka počeo raditi sa malim uspjehom Josif II, ali je to oslobođenje provela tek Revolucija 1848 godine. U Rusiji je Katarina II počela agrarne reforme, ali je definitivno oslobođenje seljaka lično i privredno, provedeno tek zakonom od 1861 godine: tom prilikom je država platila izvjesnu naknadu feu'alnim vlasnicima, a seljaci su imali da u toku 49 godina (do 1910 zaključno), isplate državi otkupnu cijenu dodatkom uz porez. — U Srbiji je oslobođenje seljaka provedeno 1839 godine, odmah po priznanju samostalnosti Srbije od strane Visoke Porte i to prostim ukidanjem feudalnog prava spahija bez ikakve naknade. V. § 213 Građ. Zak.); u novoosvojenim krajevima 1878 godine, data je izvjesna naknada bivšim spahijama, pa je otkupna cijena dijelom naplaćena od oslobodjenih seljaka uz porez, dijelom je primila država na sebe. — U Bosni i Hercegovini donijet je tek 1911 godine Zakon o fakultativnom otkupu kmetova, po kome je privredno oslobođenje seljaka moglo na-

stajati pojedinačno, uz lične inicijative pojedinih seljaka, ali uz pristanak spahije i sporazum o otkupnoj cijeni. Potreban novac za otkup trebala je da pribavi Zemaljska vlada i stavi seljacima na raspoloženje u vidu amortizacionog zajma; ali uslijed finansijskih teškoća vlade, postignuti su do Velikog Svjetskog Rata vrlo mali rezultati. Tako je tek Kraljevina Jugoslavija, ostala da ukine posljednje ostatke privredne vezanosti u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Staroj Srbiji, Dalmaciji i nekim drugim svojim ujedinjenim krajevima.

S obzirom na formaciju ovih baštinsko-agrarnih odnosa kod nas, moramo svakako razlikovati tu područja unutar naše države, koje se bitno razlikuju ne samo u svojoj socijalnoj i ekonomskoj strukturi nego još više i po propisima, koji uređuju zemljišni posjed i seljačko nasljedno pravo. U prvo područje spadaju Hrvatska i Siavonija, te pretkumanovska Srbija. U ovim područjima uređuje se baštinsko vlasništvo i seljačko nasljedno pravo, dijelimično po liberalnim ustanovama općeg Građanskog Zakonika, a dijelom po načelima Zakona o zadrugama (u Hrvatskoj), odnosno po zadružnim ustanovama građanskog zakona u Srbiji. U Hrvatskoj i Srbiji postoji dakle u pogledu baštinskog vlasništva i seljačkog nasljednog prava dve ustanove: ustanova građanskog zakonika o individualnom vlasništvu i pozitivni propisi za zadružna selišta i zadružne posjede. U drugo područje spadaju Slovenija, Dalmacija i Vojvodina. U ovim pokrajinama važi u punoj snazi opći građanski Zakonik i njegove odredbe, koje se tiču tih područja. U ovim pokrajinama je potpuno nepoznat zadružni život i ustanove zadružnoga prava bilo pozitivnoga, bilo običajnoga, te postoji samo individualno vlasništvo na zemlji. Konačno u treće područje spadaju Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Južna Srbija. U ovim pokrajinama vrijedi bilo pozitivno pravo o kolektivnoj seljačkoj svojini (Crna Gora), bilo običajno pravo o kolektivnoj seljačkoj svojini, jer su se Bosna i Hercegovina, te Južna Srbija tek nedavno riješile feudalizma. Ako i jesu u ovim pokrajinama na snazi ustanove opšteg građ. zakonika o individualnom baštinskom vlasništvu, ipak se je to individualno vlasništvo u ovim pokrajinama pojavilo tek u najnovije vrijeme.

Svako od ova tri područja razlikuju se među sobom, dakle, u pogledu forme zemljišnog vlasništva i zemljišnog nasljednog prava, kao i u pogledu kulturnom, ekonomskom i socijalno-političkom, pa bi nam svako od ovih područja svojim upoređe-

njem i analitičkim prikazivanjem dalo i posebnu sliku baštinsko agrarnih odnosa, strukture zemljišnoga posjeda, i stanja našega seljaštva. Mi na ovome mjestu nećemo ulaziti u analitičko prikazivanje ovih područja, nego ćemo se sada sa nekoliko riječi zadržati na režimu kućne zadruge (porodičnih zadruga), pošto ona sada karakteriše gotovo svako od ovih područja, a u Srbiji je ukidanjem otomanskog baštinskog sistema bila titular baštinskoga prava sve do stvaranja Građanskog zakonika od 1844, koji je kao što smo gore vidjeli iz temelja promijenio oblik baštinskog vlasništva u Srbiji.

1. Režim kućne zadruge, njezina socijalna i prava struktura.

Skoro kod svih evropskih naroda postojale su prije više stoljeća kućne i obiteljske zajednice slične našim zadrugama, samo što se je njihov trag izgubio čim je civilizacija bila jače napredovala i čim je seljaštvo postalo slobodno.¹¹⁰⁾ Početci državnoga života karakterisani su uvijek ovim oblikom vlasništva jer je cio dotadašnji, patrijarhalno-plemenski život (genitilsko uređenje) bio potpuna zajednica stoke koja je onda bila najvažnija imovina, i zemlja koja se obdjelava i na kojoj se stoka čuva. Na taku zajednicu ljude je gonila kako opasnost od prirodne divljine, tako i opasnost od okolnih neprijateljskih plemena. **Samo takim načinom života svaki pojedinac mogao se tada osjetiti koliko toliko slobodan** Ustav sa toga zajedništva još i sadašnja ruska opština (mir),¹¹¹⁾ švajcarska almenda, germanska i holandska marke (: Gemeie Mark:), pa i naše zadruge ranijeg doba, iz doba prije Građ. Zakonika.

U predržavno doba, kao i u početcima državnoga doba, to je bila seoska potpuna zajednica stoke, zemlje i svih proizvoda otud dobivenih, bilo je **selo** kao jedna zadruge, postala iz šire zajednice jednoga porekla, još nenastanjene ili slabije i stalno nastanjene na jednom zemljištu, u kojoj su stoka i sav prinos od ove takođe bila zajednička imovina. Ta šira zajednica to je naša **župa** iz vremena Nemanjića i prije njih, germanska **Gau**

¹¹¹⁾ ruski „миръ“, kolektivna seoska zajednica kod Rusa, slična kolekt seoskoj i plemenskoj zajednici: Zakonom od 14 juna 1910 i 29 maja 1911 omogućeno je bilo istupanje porodica iz zajednice mira. Od tada je do prvog juna 1911. predato nadležnim vlastima 2,130.867 molbi za istupanje iz mira, koje su sve bile povoljno riješene. (Filipović: „Grundriss der Politischen Öekonomie“, II str. 23—27).

iz vremena Tacita i latinski **tribus** iz kojih su u toku stalnog nastanjavanja, postojale one seoske zajednice, a iz ovih doznije naše porodične zadruge.

Kako su ljudi na ovu zajednicu gonjeni potrebom da bi bili što snažnije u odbrani, **a to znači što slobodniji**, od opasnosti kojoj su izloženi divljinom prirode i napadima neprijateljskih plemena, to su se usporedo sa većim otklanjanjem ove opasnosti, **javljale i sve jače težnje za slobodu** kod porodica u toj zajednici. Otuda nastaje povremena dioba zemlje i stoke na pojedine porodice u seoskoj zajednici, pa onda napuštanje i ove diobe i ostavljanje zemlje i stoke porodicama, a na taj način postanak porodičnih zadruga i sa ovom privatno-pravno vlasništvo. Najposlije naglo dijeljenje članova porodičnih zadruga, cijepanje sve više u zasebne porodice i život roditelja i djece.

S obzirom na ovaj tok diobe, privatno-pravno vlasništvo je u toku svoga razvitka dobijalo i takve oblike, kod kojih je pravo na koristi od stvari, pravo **uživati stvar**, bilo razdvojeno od prava raspolagati suštinom stvari, tako da pravo **raspolagati** koristima od stvari, pripada jednom, a pravo raspolagati **samom** stvari od koje su te koristi drugom subjektu. Tako je rimska ustanova zvana **emphyteusis**, a takve su u glavnome i sve imovinsko-pravne ustanove feudne srednjega vijeka, kakve smo feudne odnošaje i mi zatekli u pokrajinama, koje su bile pod turskom upravom. U vezi je s njom i njoj slična ustanova **superficies**. Subjekt superficeje — superficejar, imao je stvarno pravo, da na tuđem zemljištu ima svoje zgrade i da ove uživa kao svoje, da ih može i otuđiti, pa je to pravo pravo prelazilo i na njegova nasljednika. Ali pravo raspolagati i samom stvari nisu imali ni **emfiteuta ni superficijar**, koji su za svoja prava morali plaćati gospodaru dobra.¹¹²⁾ Ne ulazeći dalje u razmatranje ovih pravnih pojmova, vratimo se opet našem predmetu.

Izvan svake je dvojbe, da je kućna zadruga, u kojoj živi više parova pod jednim krovom i pod vlašću jednoga kućegospodara, primitivniji oblik ljudskoga živovanja zato na takve kolektivne obitelji nailazimo kod narodâ, koji su na nižem stupnju civilizacije.

Kod nas je ta ekonomska i obiteljska zajednica dobila svoj posebni oblik i sadržinu, te se ukorijenila možda uslijed toga, što je naš narod kroz nekoliko stoljeća imao velike borbe sa

¹¹²⁾ Superficia je pomenuta u Srp. Grad. Zakoniku, u § 280.

Turcima, pa je bio prisiljen, čuvajući svoju grudu i svoju vjeru, da se drži u većim obiteljskim skupinama, koje su mu omogućile, da se lakše odupre neprijatelju. To će biti i razlog da se je tako dugo i sačuvala.

Kod nas se je sačuvala pravna svijest o kolektivnoj seljačkoj imovini — kućna zadruga — u onim predjelima u kojima se druga pravna svijest nije mogla razviti. a to su krajevi, do kojih nije doprla zapadno-evropska civilizacija i u kojima je do nedavna vladao feudalizam. Tako n.pr. prave kućne zadruge — trajno još ne podjeljene — postoje u Hrvatskoj samo u visinskim predjelima Like i Krbave, kao u nekim predjelima Bosne i Hercegovine, te i u Južnoj Srbiji, jer su sve zadnje pokrajine tek nedavno dobile svoju ekonomsku i socijalnu slobodu. Seljački narod u Sloveniji, Dalmaciji, Hrvatskom Primorju, u Srijemu i Vojvodini, dakle naše najnaprednije seljaštvo, ne bi danas mogli ničim prisiliti, da živi i radi unutar kućnih zadruga, na kolektivnoj seljačkoj imovini. Prema tome ovi krajevi imaju pravnu svijest o individualnoj obitelji i individualnom vlasništvu, a ne pravnu svijest o kolektivnoj obitelji i kolektivnom vlasništvu.

Otuda je pitanja opstanka još postojećih zadruga samo pitanje kraćeg i dužeg vremena. Najbolji poznavaoци naših kućnih zadruga, pa i pristaše kolektivnog seljačkog vlasništva i seljačke obitelji, priznanju da nije daleko čas kada će ih potpuno nestati. Prof. dr. Ilšić M., kaže: „Seljačko pučanstvo spontano napušta zajednicu od više parova.“¹¹³⁾ Zatim: „U buduće će pojedinačna obitelj biti pravilo, a kolektivna obitelj od više parova samo izuzetak.“¹¹⁴⁾ Na drugom mjestu kaže opet jedan naš dobar poznavalac kućnih zadruga: „Prirodni razvitak ne da se zaustaviti. Individualističko načelo, na kojem je sazdan čitav naš pravni i socijalni poredak, moderne ekonomske prilike, koje ne podnose naravnoga gospodarstva, neumitno gospostvo novčanog i vjersijskog sustav, utjecaj zapadno-evropske kulture, sve to rastvara zabregu.“¹¹⁵⁾ „U glavnom radi se tek o polaganijoj ili bržoj evoluciji k neminovnoj meti.“¹¹⁶⁾

Savremena biologija i na nju primjenjena socijologija su postavile općenita načela postanka, razvitka i napretka pojedinca,

¹¹³⁾ Dr. M. Ivšić: „Les problèmes agraires en Yougoslavie, Paris 1926, str. 323.

¹¹⁴⁾ Ibid, str. 327.

¹¹⁵⁾ Dr. Vinko Krišković: „Hrvatsko pravo kućnih zadruga“, Zagreb 1925

¹¹⁶⁾ Ibid, str. 42.

kao i čitavih ljudskih skupina. Ta općenita načela o kojima smo načelno govorili u prošlim izlaganjima, poznata su pod imenom **socijalne dinamike**. To su u prvom redu zakon utakmice, akcije i na nju naslonjeno sankcije, te zakon selekcije. Oni pojedinci koji žive u kolektivnim zajednicama, nisu izvrgnuti djelovanju zakona utakmice, jer za napretkom i razvitkom zadruge nije neposredno vezan njihov individualni razvitak i napredak. Nema ličnog interesa, kao agensa za veći napor i žrtvu. Isto tako nema ni sankcija za rad i djelovanje pojedinca. On ne nosi sâm odgovornost za neuspjeh u zadruzi, a lična odgovornost za uspjeh ili neuspjeh u ekonomskom životu mnogo utječe na napredak pojedinca. Konačno u zadruzi nema mogućnost ni za selekciju pojedinca. **Gdje nema utakmice, nema ni selekcije, a gdje nema selekcije nema ni napretka.** Zato je i primjetio dobro E. de Saveleyc, da u zadruzi ostaje život stacioniran, da u njoj nema napretka. Otuda je jasno, da se ovdje ne može izvoditi ni socijalna koncentracija, o kojoj smo ranije govorili, a poglavito se ne može izvoditi zadrugarstvo (na individualističkoj osnovici), koje je neminovno potrebno u današnjoj socijalnoj i ekonomskoj strukturi društva.

Konačno zadruga ne odgovara ni savremenim potrebama ekonomskog života. **Značajska** savremenog gospodarstva je veresija, pa je po njoj i savremeno gospodarstvo dobilo i svoje ime: **veresijsko gospodarstvo**. Međutim, kućne zadruge po svojoj organizaciji i svojim vlasničkim odnosima i svojoj pravnoj sadržini, kakve su danas, ne mogu uživati veresiju, a time se onemogućuj intenzivnija proizvodnja i iskorišćavanje stvarnog kapitala. — Druga glavna značajka savremenog ekonomskog života, sastoji se u tome, **da svaki kapital treba da dođe u ruke onoga, koji ga može najbolje iskoristiti.** Zemlja kao kapital svoje vrste, treba da dođe u ruke onih, koji imaju i volje a osobito mogućnosti, da je čim bolje obrađuju, koristeći na taj način i sebi i čitavoj zajednici. Međutim, po sistemu kućnih zadruga zemlja u najviše slučajeva ostaje u rukama djece i staraca, i njezin standard ostaje uvijek na mrtvoj tači.

Kućna zadruga, dakle po svojoj socijalnoj i pravnoj strukturi isključuje djelovanje pomenutih biološko-socijalističkih zakona i savremenih ekonomskih načela, pa je sasvim i razumljiva njezina nagla transformacija. „Ustanova, koja se kosi sa tolikim modernim pravnim načelima, mora pasti sama od sebe. Da ona živi, morali bismo sve tekovine novoga vijeka žrtvovati njoj za ljubav

ali to ne može da bude, jerto ne stoji do danas. Ideja čovječija, ideja pojedinačnosti, ideja samostalnosti i nezavisnosti individue tako je jaka, da danas nema te reakcije, koja bi to mogla iz čovečanstva istisnuti,"¹¹⁷⁾ kaže jedan narodni poslanik, na jednoj saborskoj debati još prije 50 godina.

Sada, iz ovih nekoliko riječi o općem značaju zadruga, možemo jasno da predočimo, od koliko velikog značaja je bilo za evoluciju baštinskog vlasništva u Srbiji, donošenje novog građanskog Zakonika. Srpsko običajno pravo, koje je 1833 godlne došlo na mjesto otomanskog prava, nosilo je u sebi kao titulara baštinskog prava zadružnu inokosnu kuću t. j. **kućnu zadrugu**.¹¹⁸⁾ Tada je, kako smo to ranije vidjeli porodična zajednica dobila kolektivnu baštinsku svojinu.¹¹⁸⁾ Samo to stanje nije trajalo, jer se već 1844 godine odbacuje baštinski sistem Običajnog Prava i preko Austrijskog Građanskog Zakonika usvaja individualistički sistem vlasništva.

Sa ovim našim kratkim razmatranjem na socijalnoj i pravnoj strukturi kućne zadruge, riješili smo jedan važan socijalno-ekonomski problem u korist individualnog baštinskog vlasništva i time dali kompaktnost našim opštim izlaganjima. O pravu vlasništva po Srpskom Građantkom Zakoniku, govorili smo u prošlom odjeljku i izmijenili primjenu i značaj njegovih statuta. Na osnovu svega ovoga smo mogli da vidimo, koliko je vlasnički poredak refleks ekonomskih odnošaja i svekolikog opšteg kulturnog stanja narodnog. — Da završimo ovaj naš dugi put kroz historijsku evoluciju naše baštine, iznijećemo na koncu jedan opšti pogled na kretanje baštinsko-agrarnih odnosa od Srpskog Građanskog Zakonika do danas.

2. Opšti pogled na konačni ishod baštinsko-agrarnih odnosa u novoj srpskoj državi.

Iz dosadašnjeg razvoja baštinskog vlasništva historijski posmatranog, mogli smo konstatovati, da je baština prošla kroz

¹¹⁷⁾ Dr Vinko Krišković: „Hrvatsko pravo kućnih zadruga“, str. 42 — op. cit.

¹¹⁸⁾ Pitanje naših zadruga je sada vrlo aktuelno, pa se u tom pogledu može dobiti i opsežna literatura, kao: V. Krišković: Hrvatsko pravo kućnih zadruga, Zagreb 1925, Dr Ivan Strohal. „O uzrocima pojave zadruga“. „Postanak i vrijednost sada valjanih zakona o zadrugama“; Milan Ivšić: Les problèmes agraires en Yougoslavie. Valtazar Bogišić: De la forme dite Inokosna; M. Komadinić: „Agrarno-pravni odnosi nove Srbije“; Dr. Dragoljub Jovanović: „Zadruga“; Vasilj Popović: „Zadruga“; 1921, i slično.

više faza. Ako posmatramo ovu promjenu od kraja osamnaestog vijeka, onda ovdje ne može ni govoriti o evoluciji, nego tačnije o naglim skokovima: 1833 godine napušta se sistem muslimanskog baštinskog prava, već 1844 godine odbacuje se baštinski sistem Običajnog prava i usvaja se preko Austrijskog Grad. Zakonika individualistički sistem vlasništva. Do promjene u baštini je moralo doći. Stari otomanski — baštinski sistem nije odgovarao više promijenjenim privrednim i društvenim prilikama. Dok u 15-tom vijeku on znači oslobođenje seljaka od vezanosti na zemlji, od rabota, teških dažbina i sl., pa prema tome, pretstavlja jedan progres prema dotadašnjem srpskom baštinskom poretku, dotle u 19-tom vijeku baštinske i ekonomske prilike u Otoman-imperiji ne sumo što se nisu razvile i poboljšale (što je posljedica velike stabilnosti muslimanskog prava kao teokratskog, a s druge strane, naglog opadanja otomanske državne i društvene organizacije) već nisu ostali ni u starom obliku u kome nisu bile teške narodu-raji: **nastupio je osjetan nazadak zaovetanjem čitlučkih, kmetskih i gospodarskih odnosa.** Institucija čitlučkih kmetskih, i osiguravala je muslimanskom dijelu naroda egzistenciju bez zemljoradnje, pa se je taj dio mogao uvijek angaovati kao vojna silka bez pogibli da će polja ostati pusta i da će nestati nužnih agrarnih produkata. Čitlučki sistem je isto tako pretstavljao, nema sumnje, jednu veliku smetnju razvijanju poljoprivredne proizvodnje.

Otuda se Prvi i Drugi Ustanak javljaju samo kao rezultat teških ekonomskih i baštinskih prilika. Docnije dolazi želja da se svi Srbi skupe u jednu državu t. j. javlja se ideja nacije, koja ide za tim, da se svi članovi ujedine u jednu zajednicu. Jer ovo nacionalno oslobođenje znači istovremeno i ekonomsko t. j. oni će oslobođenjem postati i potpuni sopstvenici svoje baštine. **Usljed toga i oslobođenje Srbije (tačnije Beogradskog Pašaluka) od 1804 i 1833 godine, Južne Srbije 1878., Stare Srbije i Makedonije 1912/913 godine, znači u stvari jednu buržoasku revoluciju svoje vrste, to jest znači rušenje starog gospodarskog poretka i zavođenja novog sa slobodnim vlasništvom.** U tome se ogleda suština borbe i prevrata, koji se gotovo čitavo stoljeće provodi u srpskim krajevima. Jedna ogromna površina zemlje na kojima rade veliki broj zavisnih seljaka. Na ovim velikim posjedima, gospodarlukima i čitlucima, prevladuje sitna kultura t. j., svaki onaj gospodarluk sastavljen je iz niza sitnih čifčijskih gazdinstva. Ovdje postoje razne forme

čifčijskih odnosa u širem smislu: čifčijski ili kmetski, kesimdžijski, napoličarski i najzad momački.¹¹⁹⁾ I ono što karakteriše ovaj baštinski agrarni režim, to je „porezna zaostalost tehnike“, isto tako poljoprivrede, potištenost i zaostalost seljačkih masa, razne forme čifčijske eksploatacije.

Oslobođenjem Srbije od turskoga gospodarstva i ponovnim stvaranjem srpske države u početku 19-tog vijeka oslobođena je bila i zemlja od feudalnog režima i feudalnih (spahijskih) tereta i dažbina; prestali su ovi razni oblici gospodarske zavisnosti i oni koji su zemlju držali i obrađivali — zemljoradnici, seljaci t. j. čifčije odnosno kmetovi — postali su potpuni i slobodni sopstvenici zemlje, kao što to stoji u § 213 Gradanskog Zakonika, koji glasi: **„Kao god što su spahiluci, timari i zijameti ukinuti u Srbiji, tako niti ili ima, niti se unapredak uvesti mogu, no svaki je Srbin od svoga dobra (mala) savršeni gospodar, ili pravi baštinik u kome se stanju obezbeđava i zaštićava.** U vezi sa ovim čl. 59 Ustava od 1838 ponavlja, **„da su Spahiluci, Timari i Zijameti u Srbiji ukinuti, tako se onaj stariji običaj neće nikad nanovo tamo uvoditi moći.“** Čl. 49 ukida kuluk i zavodi i izriče zabranu njihovog uvođenja buduće. **„Svaka rabota, kuluk — ukinuta je u Srbiji, i neće se moći nalagati rabota nikakvomu Srbinu.“**

Ovo oslobođenje zemlje, sprovedeno je kasnije od 1876 godine pa do ratova za nezavisnost (opet protiv turaka) od 1876 — 1878 godine, mnogobrojnim zakonodavnim aktima. Ovdje dolazi najprije **Zakon o Povraćaju zemlje od 28/7 1839 godine** (Zbornik, I str. 103). čija je tačka 6 osobito važna i koja glasi: **„Od godine 1833, 26 oktobra (ovaj datum nosi carski ferman) „kojim su granice Srbije opredeljene, danak presječen i sveza spahija u Srbiji prestala.“** Tačka peta glasi: **„Kad je sveza spahijska u Srbiji postala, postali su svi Srbi prave sajbije svojih zemalja** i savnili su se sa onima, koji **tapiju** na zemlje imaju. I zato, kako je koji onda pritežavao, i gdje se koji u ono vridme zatekao, onda je ona postala **njegova sopstvenost**, koja se pravično bez redovnog isledenja i suda oduzeti nije mogla“. — U vezi sa ovim je važno jedno zakonodav-

¹¹⁹⁾ Momački odnos (argati) to je slučaj, gde gospodar pored plate, obuće i drugih životnih namirnica, daje momku po nekoliko komada zemlje da je gospodarskom stokom poore, sjemenom posije, gospodarskim argatima sabere i sav proizvod uzme momak. Momci obično nemaju nikakvog nepotvrđenog imanja.

no riješenje od 22/7 1847 godine (Zbornik IV. str. 37), koje saobrazno sa zakonom od 28/7 1839 godine pravi razliku između zemalja, koje su bile „pod spahilucima, timarima, zijametima mukadama“, i onih, koje su bile „slobodna pritežanja — miljkovi“, pa u vezi s tim dodaje: **„Kad je srpski narod prava svoja dobio, onda [mu je Visoka Porta i timare i zijamete i mukade i ostale ovog roda zemlje ustupila, i tako ovim načinom postao je srpski narod gospodarem ovih zemalja i sva odnošenja turska na ovakove zemlje, koje su oni imali izvan mjesta, pribivanja svog, bilo to pod vidom pritežanja bilo pak pod vidom uživaoca, prestala su i ukinuta po punom pravu; za slobodna pak pritežanja — miljkove — zaključeno je hatišerifima na narod srpski upućenim ala ih Turci mogu prodati.“** U vezi s tim, odnosno otkupljivanja turskih zemalja izdato je **Zakonodavno Rešenje od 1/12 1839** (Zbornik XXX, str. 267).

Ovaj zakonodavni rad na oslobodenje zemlje i onih, koji su je obrađivali, produžen je poslje ratova za nezavisnost 1876—1878 godine i u onim okruzima (niškom, pirotskom, vranjskom i leskovačkom), koji su Srbiji dodeljeni Berlinskim Ugovorom (od 13/7. 1878, čl. 33), produžen je **Zakonom o uređenju agrarnih odnošaja u novooslobođenim predjelima od 3/2 1880 godine.** — Zakon od 1880 god. raspravlja one imovinske odnose „koje su za vrijeme vladavine turske postojali kod takozvanih gospodarskih i naseljenih čifličkih zemalja u novo-oslobođenim predjelima, između gospodarâ ili čifluk-sajbijâ, koji su od takvih zemalja vukli izvesne kakve koristi, i između onih, koji su te zemlje držali i radili“ (čl. 1). Kako vldimo, **cil je zakona likvidiranje baštinsko-agrarnih odnosa, razriješenje zemlje i seljaka od tereta i gospodarskih prava. Likvidiranje agrarnih odnosa sastoji se u oslobodenju zemlje i čifčije od svake gospodarske veze i stvaranju privatnog pravnog sopstvenika one zemlje, koji je kao čifčija radio: „Svaki onaj, koji je držao i radio gospodarsku zemlju pod kakvom dažbinom, po samom ovom zakonu oslobodava se ove dažbine i smatra se za sopstvenika iste zemlje“.** To veli čl. 5. za čifčije gospodarskih zemalja. U čl. 6 oglaseni su državci čifčijske zemlje takođe za sopstvenike. Čifčije obiju ovih kategorija (podjela je zakonodavčeva), postali su sopstvenici zemlje koju su držali i radili na osnozu zakona od 1880 godine (§§ 5 i 6). — Ovo je osnovni princip ovoga zakona, koji ima 43 člana, i mi

nemamo ovdje dovoljno mjesta da ulazimo u njegovu dalju analizu i način izvršenja same agrarne reforme. Napomenućemo samo to, da je **agrarna reforma ovdje izvršena u formi ekspropriacije sa naknadom u opštem, javnom interesu** i da je kod rješavanja ovoga pitanja srpskog zakonodavstva obavezivao spomenuti **Berlinski Ugovor** na poštovanje privatnih stečenih prava turskih državljana (čl. 39, 12 i 30 Berlinskog ugovora od 1878 godine). Zbog toga je i forma ekspropriacije sa naknadom bila neminovna.

Što se tiče zemalja, u oblastima Stare Srbije i Makedonije,— prisajedinjenim Srbiji poslje Balkanskih ratova 1912—1913 godine, feudalni odnosi u njima su prečutno ukinuti **ugovorom o miru između Srbije i Turske od 1—14/III 1914 godine (Carigradski Ugovor o miru)**, i to bez naknade, dokle je na protiv, zakonom o uređenju agrarnih odnošaja od 1880 godine,— gore spomenutim, naknada bila predviđena i zajamčena, ne samo čifluk — sajbijama (čl. 6, 7 i 28), nego i imovina feudalnih prava (čl. 2 i 5). Međutim, ovo baštinsko-agrarano pitanje nije moglo biti odmah riješeno, jer je nastao Veliki Rat, tako da je tek 1931 godine pristupilo konačnom razriješenju čifličijskih odnosa. Ipak je u tom međuvremenu donijet niz uređaba, zakona, koji su kao i Ustav od 1921 godine postavili osnovne linije za rješavanje baštinskog i agrarnog pitanja.

Odmah poslije Velikog Rata, počinje se raditi na rješavanju pitanja agrarne reforme. U tom cilju donijete su **Prethodne Odredbe (25. II. 1919 godine)** za pripremu agrarne reforme. Ali treba najprije izložiti ukratko poratne baštinsko-agrarne prilike, kao i pravac u kome se imala kretati agrarna reforma u Staroj Srbiji i Makedoniji.

„Agrarna reforma imala je da udovolji i jednoj prijekoju političkoju potrebi. Iza proboja solunskoga fronta i sloma Austrijske izbilo je veliko nezadovoljstvo u širokim masama sa dotadanjim agrarnim odnošajima“. U Bosni i Hercegovini kao i u Južnoj Srbiji nisu čifčije htele više da plaćaju dažbine gospodarima. U Hrvatskoj i Sloveniji seljaci pljačkaju i pustoše velike posjede. **Agrarnu reformu su u stvari nametnule široke mase** (isti slučaj u Francuskoj Revoluciji, gde je ukidanje feudalnog režima 4 avgusta 1789 godine izvedeno tek poslije mnogih seljačkih ustanaka i buna, praćenih paljenjem i pljačkanjem zamkova, odbijanjem plaćanja tereta it.d.). —

Glavni zadatak, koji se imao izvesti u Staroj Srbiji i Ma-

kedoniji bio je **rasbijanje starih baštinsko-agrarnih odnosa između čiflug-sahibija kao gospodara zemlje i čifčija**, jer ti odnosi ne odgovaraju nikako promijenjenim političkim, privrednim i društvenim prilikama. Za Srbiju, a i ostale naše pokrajine to je od uvijek bio jedan politički i ekonomski postulat. U **Proklamaciji Kralja Petra od 5 oktobra 1912 godine (Niš)** jedan od glavnih razloga ulaska u rat jeste rđavo ekonomsko i agrarno stanje hrišćanskog stanovništva u Otonomskoj imperiji. **„Ta nova Ustavna vladavina (u Turskoj) je pregnula da i ekonomski satre Srbe, pa je tadanji rđav društveni, privredni i finansijski sistem, osnovan na osvojenju u srednjevekovnom feudalizmu učinila još težim Srbima. Ona im je nametnula i dužnost služenja u vojsci a zadržala je i dalje sve one teške obaveze feudalnog režima... U boj za slobodu naše braće za bolji život i napredak Kraljevine Srbije“...**¹²⁰⁾

Prethodne odredbe (25. II. 1919) se odnose na Staru Srbiju i Makedoniju, koje se nazivaju ovdje „novi krajevi Srbije i Crne Gore“. Propisom §-a 1 razriješeni su čifčijsko kmetški odnosi u Staroj Srbiji i Makedoniji, kao i u Bosni i Hercegovini i dosadašnje čifčije (kmetovi) proglašeni su za slobodne vlasnike „dosadašnjih kmetovskih zemanja“. (§ 2). Ovdje su dakle riječi čifčija i kmet uzete uvijek kao sinonimi i označuju jedan isti odnos. — Čifluk — sahibijama je obećana za oduzetu zemlju ošteta, za koji država garantuje. Sve je ovo bilo u ostalom sasvim u duhu ljiberalno-buržoaske teorije. To je bio državni razlog konsolidovanje države i politički, — stvaranje jake demokratije. **U kratko, cilj agrarne reforme jeste stvaranje takvih ekonomskih odnosa, koji će biti, s jedne strane, osnova grafične raspodjele zemljišta po načelu „zemlja pripada onima koji je rade“, „zemlja selja“u“, a s druge strane pojačanje ekonomskog prosperiteta i proizvodje.** U koliko je ovome cilju odgovoreno, reći ćemo na kraju ovog odeljka.

Naš **Vidovdanski Ustav od 1921 godine** osvetio je ova pravila u čl 42 (Odeljak III. Socijalne i Ekonomske Odredbe), koji glavni **Feudalni odnosi smatraju se pravno ukinuti danom oslobođenju... kmetovi (čifčije), kao i u opšte zemljoradnici koji obrađuju zemlju u kmetstvu sličnom odnosu, utvrđuju se kao slobodni sopstvenici zemalja, ne plaćajući sami za to nikakvu oštetu, i imaju se ubaštiniti“.** Ovim se propisom

¹²⁰⁾ Dragiša Lapčević: „O agrarnom problemu u Staroj Srbiji i Makedoniji.“

potvrđuje i § 1 Prethodnih Odredaba od 1919 godine. Konačno, novi agrarni **Zakon od 5. decembra 1931 godine o uređenju agrarnih odnosa Juzne Srbije i Makedonije**, trebao je da omogući definitivno likvidiranje „neuređenih agrarnih odnosa“. On razriješava pored čifčijskih (kmetovskih) i njemu sličnih odnosa¹²¹⁾ i momački odnos (ajlukdžija, argat). I dok je ranije celji, da se ukine feudalni odnos, zavisnost od gospodara, poslije Velikog Rata feudencija ukidanje svake jače ekonomske zavisnosti. Cilj je ukloniti društvene parazite, stvoriti izvjesnu ekonomsku jednakost, kao uslov društvene i demokratske jednakosti. Da li je zakonodavac od 1921 godine odgovorio tome zadatku? Odgovaramo da je on u tome malo uspio. On ima dosta reakcionarnoga u sebi, vodi malo računa o interesima čifčija i ostalis obradivača. Vrijeđa stečena prava i formalno i materijalno. Upravo stvara takove posledice, koje imaju veliki politički značaj pored ekonomskog, i čiji će se trag bez sumnje osetiti u najskorijem vremenu.

Poteškoće, koje su nastale kod rješavanja agrarnog problema u nasoj zemlji nemaju svoj uzrok samo u komplikovanim agrarnim prilikama, već u raznim pogledima na te prilike i na način, kako da se rješavaju.

Na jednoj strani stoje posjednici feudalnih prava oponiraju. To je po sve prirodno i tako je bilo u svima zemljama, gdje su se likvidirali feudalni agrarni sistemi Elementi, koje agrarna reforma pogađa, stoje na stanovištu, da se njihova prava, koja su osigurana zakonima imaju da respektuju. Pravo vlasništva je, kažu, najsvetije pravo u pravnoj državi i ne bi smjelo da se gazi za volju nikakvih socijalnih reforama.—

Mnogo bi se prostije i lakše riješilo naše agrarno pitanje, da se je pošlo samo s baze socijalne potrebe. S jednim zakonom, koji bi ovlastio organe agrarne reforme da eksproprišu nužne objekte, moglo bi se pitanje lakše i bez mnogo trzavica riješiti. Osobito Bosna i Hercegovina.

Bilo bi ono svakako nešio konzervativnije, ali bi se postupalo etapno i nebi toliko bolilo i razaravalo srce i dušu tolikih masa. —

O socijalnoj i ekonomskoj strani ovoga pitanja neću dalje da govorim, jer to ne ulazi u naš djelokrug razmatranja. Si-

¹²¹⁾ „Kmetstvu slični odnosi“ su naročiti vid kmetskih odnosa u Bosni i Hercegovini, koji su se razvili iz kmetskih i koje je sankcionisala Austrijska uprava (Naredba zemaljske vlade 35.553/1896 godine)

gurno je samo to, da su ovakvi agrarni odnosi bili stalna i apsolutna zapreka nacionalnom i privredno — ekonomskom napretku našega naroda. Istorijsko iskustvo kod drugih narodâ daje nam u tom pogledu najbolje perspektive za budućnost. —

U sam tehnički aranžman likvidiranja takvih odnosa takođe neću da ulazim. — **Svakako da će se na kraju krajevâ, kod praktičnog provođenja likvidacije u konkretnim slučajevima morati polaziti sa gledišta nacionalno ekonomskih interesâ i osigurati egzistenciju i interese kako posjednika feudalnih prava, tako i zemljovlasnika, kako ova rana ne bi toliko krvavila na našem nacionalnom tijelu. —**

Vidjeli smo, dakle, da život ide svojim tokom, da on ne poznaje zapriječâ. Nikakvo pozitivno zakonodavstvo ne može da spriječi ili zaustavi taj prirodni razvitak i tok stvari. Nove prilike i potrebe izazivaju nove pravne odnošaje, jer život ne pita za pisane norme, nego on sam stvara nove socijalne i ekonomske oblike, koje mora slijediti pozitivno zakonodavstvo. Zato je s pravom rekao Montesquie: „Les lois sont les rapports nécessaire qui dérivent de la nature des choses, t.j. zakoni su nužni odnosi, koji proizlaze iz prirode same stvari. Ako pozitivni zakoni ne odgovaraju više tim nužnim odnosima i samoj prirodi stvari, onda oni nisu više zakoni u pravom smislu riječi nego mrtvo slovo, jer su ih nove prilike učinile suvišnima. —

Mislimo, da smo uspjeli, da damo jednu opštu sliku razvoja baštinskoga vlasništva u Srbiji. Ostaje nam još jedno: Način pribavljanja vlasništva u Novoj Srpskoj državi. Dovedje izloženi zakonodavni akti pokazuju, sa koliko je istrajnosti srpski zakonodavac sprovodio i sproveo u djelo ideju o ukidanju feudalnog režima u Srbiji u opšte, a specijalno njegovom ukidanju u pogledu baštinskog vlasništva i zamjeni istoga, sa režimom slobodnog — individualnog — privatnog vlasništva. Međutim, srpski zakonodavac je, kod baštinskog vlasništva, stao kao što smo vidjeli na pola puta. On je proklamovao princip slobodnog — individualnog — nepokretnog vlasništva, ali ga u životnom saobraćaju nije dovoljno obezbedio uvođenjem već najavljenih **baštinskih (zemljišnih) knjiga**. Na taj način ova proklamacija nije urodila onim rezultatima, kao što je **prosula svoje dobre plodove tamo, gdje cvjetaju još baštinske knjige. —**

Da vidimo sada, čime je naš zakonodavac nadomjestio ovo dragocjeno biserje?

— (svršiće se) —